

Territorialstrukturen og DDRs fald

Brandt, Jesper

Published in:
Kulturgeografiske Hæfter

Publication date:
1990

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Brandt, J. (1990). Territorialstrukturen og DDRs fald. *Kulturgeografiske Hæfter*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@ruc.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Territorialstrukturen og DDRs fald

Af Jesper Brandt, RUC

I Fagligt Forums barndom - dengang vi alle bare var kritiske og søgende, og hvor de færreste var begyndt at tænke i partipolitiske baner - var en af de vigtigste fælles geografisk-faglige inspirationskilder DDR-geografen Gerhard Schmidt-Renners bog fra 1966: *Elementare Theorie der ökonomischen Geographie*¹. Vi gennemtrævede den i flere omgange - på tysk endda: Og senere, da Århusgeograferne oversatte den, igen på dansk², hvilket dog ikke gjorde den spor mindre tysk. Og vi fandt i territorialstrukturbegrebet en ramme for en marxistisk kulturgeografi som vi alle syntes vi kunne arbejde videre på: Teseprægede forståelsesrammer som: 'hver produktionsmåde, sin territorialstruktur' og 'territorialstrukturens træghed' blev af stor betydning for vores fælles fagidentitet. Også for gymnasiegeografien fik den betydning, som den angiveligt vigtigste inspi-

rationskilde bag bogen "Om geografi"³.

DDR's territorialstruktur

Det er ikke nogen hemmelighed, at vi havde vanskeligheder med at konkretisere territorialstrukturbegrebet på danske forhold. På den anden side var det ligeså klart, at forståelsesrammen blev ganske tydelig, når vi tog på studierejse til DDR for at se på den konkrete virkelighed, der havde inspireret Schmidt-Renner: De voldsomme ændringer i befolknings-, bolig-, industri- og landbrugsstruktur, der skete ikke mindst i 60'erne og 70'erne i DDR var i sig selv en bekræftelse på, hvorledes samfundssystemet, produktionsmåden, satte sine dybe spor i den geografiske struktur. Fysisk f.eks. så klart, at grænsen mellem DDR og Forbundsrepublikken kunne ses knivskarpt på et LANDSAT-billede. Men også socialt, hvor bestræbelserne på at ophæve forskellene mellem land og by satte sig meget kontant geografisk igennem ved i realiteten at søge de

¹ G. Schmidt-Renner: *Elementare Theorie der ökonomischen Geographie*. Gotha. 1966.

² G. Schmidt-Renner: *Om den samfundsmæssige lokalisering*. Modtryk. Århus 1977.

³ M. Buch-Hansen m. fl.: *Om Geografi*. Hans Reitzel. København 1975.

historisk opnåede levevilkår for industriarbejderne overført til landområderne: Organisering i arbejdsbrigader i store økonomiske enheder, faste arbejdstider, ferie, uddannelsesmuligheder, børneinstitutioner, ja selv arbejderklassens typiske boligform: flertages lejlighedsbyggeri, blev oprettet på landet, ikke blot for derigennem at sikre bedre sanitære forhold, men også for på denne måde at 'udligne' forskellen mellem land og by. Bestræbelserne på at forbinde nedbrydningen af sociale forskelle med nedbrydningen af geografiske forskelle stod her ganske tydeligt, ikke mindst i lyset af de stigende regionale forskelle, som vi på det tidspunkt kunne konstatere både i Danmark og internationalt, som et udslag af kapitalismens anarki. Men det var også klart, at der var vanskeligheder i disse udligningsbestræbelser: F.eks. var det tydeligt, at man trods massive investeringer i udbygningen af industri og infrastruktur i det nordlige og østlige DDR kun meget langsomt var i stand til at ændre på de historisk betingede regionale forskelle i DDR. Fortidens arv, modsætningen mellem det tidligt industrialiserede syden og de tilbagestående Junkergodsprægede områder i nord var ikke sådan at udligne; et eksempel på Territorialstrukturens træghed.

Territorialstrukturbegrebet slog ikke an i Danmark. Det forblev abstrakt, og vi formåede hverken i en pædagogisk eller planlægningsmæssig sammenhæng at gøre det til et begrebsmæssigt hjælpemiddel til forståelsen for geografiske sammenhænge. Det er værd at få diskuteret hvorfor: Om det blot var vores teoretiske og formidlingsmæssige uformåenhed, eller om der lå dybere årsager bagved. For i DDR var det bestemt ikke bare et udslag af en akademisk tyskers abstrakte tanker. Det var tværtimod et fast og nødvendigt udgangspunkt for den territoriale planlægning, der skulle virkeliggøre enheden af den økonomiske og sociale politik på regionalt og lokalt plan. Det indgik i skoleundervisningen og var ABC-lære for alle geografer og andre, der uddannede sig indenfor fysisk planlægning, netop ikke som ideologi, men som praktisk redskab i den centrale og decentrale planlægning.

DDRs fald

Og hvad så nu, hvor D-marken er blevet indført pr. 1/7, og hvor republikkens nedlæggelse og indordning under vesttysk lovgivning nærmer sig med stormskridt?

Ja, det går så hurtigt, så det er svært umiddelbart at se nogen nævneværdig træghed i territorialstrukturen overhovedet:

Den bratte overgang fra planøkonomi til markedsøkonomi, hvor hele DDR på et halvt år er gjort til tumleplads for ikke mindst vesttysk foretagsomhed, er ved at vende op og ned på hele DDRs geografi. Det var næppe den måde Schmidt-Renner (eller vi) havde forestillet sig tesen 'hver produktionsmåde, sin territorialstruktur' realiseret på. Men så meget desto mere en bekræftigelse af tesens gyldighed!

Indtryk fra en rejse

En gruppe geografer fra RUC og KU var i april på besøg hos kolleger i Potsdam (Pädagogische Hochschule) og Halle (Martin-Luther-Universität). Temaet var miljøgeografiske problemer i storby-nære områder. Gennem fælles seminarer i Potsdam og Halle, samt ekskursioner i Berlinområdet og Harzen gik det langsomt op for os, hvor omfattende de geografiske konsekvenser af udviklingen vil blive: Lige gyldigt hvor vi kom hen, på et frugtavlsskolektiv, forbi et industrianlæg, gennem betonsovebyer eller saneringsmodne bycentre, var slutreplikken altid den samme: Hvordan fremtiden tegner sig her, om det kan fortsætte, om nøglen drejes om, om folk må flytte, om det rives ned eller overgår til anden arealanvendelse; det er ikke til at sige.

Vil det kunne løbe rundt under markedsøkonomiske vilkår? Er der indgået kontrakt med en vesttysk koncern? Vil den tidligere ejer, der nu bor i BRD, gøre krav på ejendommen? Har beboerne råd til at blive boende, hvis huslejen 3-dobles? Tusindvis af *enkelt"standorter"* (et af de begreber, det aldrig lykkedes at oversætte til et forståeligt dansk), hvis skæbne som geografisk lokalitet nu ikke mere afgøres af en plan, men af et marked, der i hvert fald p.t. virker helt uoverskueligt og kaotisk.

De første ændringer så vi allerede: Hjørnegrunde i byernes udkant indrettet til brugtbilsmarked, hvor der spindes guld på østtyskernes mangeårige drøm om en "Westauto", mens køerne på nye Trabanter og Wartburg med et er væk; de leveres nu områgende i alle farver. Mobile vesttyske is- og pølsevogne på rasteplasser (kun D-Mark, tak!), og et persisk gedemarked af alskens gadesælgere på byernes torve - et leben, der har sønderskudt enhver Volkspolizists forestiller om, hvad der er sømmelig offentlig ro og orden. Et utal af vesttyske biler dominerer helt trafikken i de større byer og mere yndede turistområder. På en tur gennem Harzen så vi 10 vesttyske biler for hver DDR-bil, og i den meget smukke og velholdte ferieby Stolberg, der i vid udstrækning lever af pri-

vat værelsesudlejning havde vi svært ved at forestille os, at en turist uden D-mark ville have mange chancer for at leje sig ind.

Med den massive tilgang af vestprodukter med tilhørende emballagemængder hober affaldsmængderne sig op i de allerede overfyldte 'vilde' deponier, der skæmmer næsten enhver bymæssig bebyggelse, mens DDRs eller glimrende genbrugssystem SERO (SEkundär ROhstoff), der omfatter ca. 15000 genbrugsbutikker placeret overalt i beboelsesområder og virksomheder, er ved at gå i opløsning. Det nye forbrugsmønster passer ikke dertil, og hvordan skal ordningen, der har haft sin egen meget lønsomme driftøkonomiske kalkyle under planøkonomien, kunne fungere under markedsøkonomiske betingelser?

Den territoriale planlægnings sammenbrud

Men det vi har set, er formentlig kun en spæd begyndelse: I byen Halle, der ligger en halv times kørsel fra Leipzig og har ca. 300 000 indbyggere, lå der i april over 700 ansøgninger til byrådet om etablering af erhvervsvirksomheder, en meget stor del vesttyske: Der er bl.a. 37 bilforhandlere, 9 tankstationer, 9 supermarkeds kæder, 9 hoteller og 12 forlystelses-

etablisseringer. I byrådet har man haft mange gode tanker om kriterier for tildeling af bevillinger, ikke mindst af miljømæssig art. Men i realiteten har man stået magtesløs overfor den dynamik, der er sat igang. Hvad skal man f.eks. stille op med et så fundamentalt problem som grundpriserne? Der er ingen, der kender den, så det er ikke lige sin sag, at slå en handel af. Hvad med kontrol med byggevedtægter netop i den nuværende usikre situation? En af geograferne, der er formand for byrådets miljøudvalg, har således været med til at vedtage et generelt forbud mod nedrivning af ejendomme for at gennemtvinge en mere blød form for sanering af den ældre boligmasse end man hidtil har været udsat for. Men Peter Skriver, der skulkede fra Harzen-ekskursionen for at gå på opdagelse i Halles gamle bydele, kunne berette om flere eksempler på huse, der var ved at blive revet ned af solide vesttyske gummigeder: Driftige folk ved godt, hvad klokken har slået for "die Zone", og i Vesttyskland er man ganske ligeglad med, hvad bystyret i Halle måtte finde på at beslutte. Og nok så vigtigt: Halle ligger midt i et af DDRs tungest industrialiserede områder, hvor omkring halvdelen af den kemiske industri er placeret; tilmed den ældste og mest udslidte del. Store dele af

BUNA- og LEUNA-værkerne vil formentlig blive lukket, og man kan se frem til en massiv arbejdsløshed i nær fremtid. Hvem tør da stille krav til de virksomheder, der måtte have lyst til at slå sig ned? Konkurrencekampen om, hvilken by, der skal være Landeshauptstadt i de fremtidige delstater er allerede i fuld gang: Halle eller Magdeburg? Her ligger måske en regionaløkonomisk redningsplanke. Det er et hovedtema i Halle, der kan samle mange stridende parter. Så det er næppe tiden for at stille betingelser: Take it or leave it!

Når udviklingen i *enkeltstand-orter* forekommer så kaotisk, hvordan skal det da gå med den *geografiske sammenkobling* af virksomheder, boliger, trafik, miljømæssige forudsætninger og konsekvenser osv., altså den samlede territoriale struktur?

Ja, den er - i hvert fald for en tid - lagt på hylden. Den territoriale planlægning er under opløsning, og ved at blive afløst af det vesttyske begreb Raumordnungsplanung. Og det varer formentlig længe, før der kommer reelt indhold i dette begreb også.

Territorialstrukturen og naturens rolle

Nu var vi jo som sagt på en miljøgeografisk tur, og derfor kan man ikke undgå at dvæle

lidt ved ved den mærkværdige historie, der ligger bag naturens rolle indenfor territorialstrukturgeografien. For det har ikke bare været et stort teoretisk problem, men så sandeligt også et praktisk-politisk stridspunkt, der måske indeholder en ikke uvæsentlig forklaring på det østtyske styres fald.

Natur-samfund-forholdet, relationen mellem territorialstrukturen og det geografiske miljø, var et af de områder, hvor bølgerne gik højt i Fagligt Forums barndom; her var vi vildt uenige om, hvordan vi skulle tolke Schmidt-Renner og den marxistiske tradition indenfor geografien⁴. Set i bakspejlet var det vel ikke så underligt: Fagligt Forums egen udvikling var for mange et opgør ikke bare med den måde man tidligere havde drevet naturgeografi på, men også med naturgeografiens relevans for samfundsgeografiske problemstillinger overhovedet.

Schmidt-Renners bog blev skrevet på et tidspunkt, da

⁴ Se B. Nielsen: Naturens betydning for territorialstrukturens udvikling. Fagligt Forums Naturgeografiske hæfter nr. 7/8 1976 og

J. Brandt: Om grundlaget for de geografiske videnskaber. RUC.Geografi 1977.

Begge artikler er samlet i: Fagligt Forums Natur-Samfund-debat. Arbejdsblad nr. 31. Publ. fra Inst. f. Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. RUC. 1982.

stalinismen og dens forkvaklede behandling af forholdet mellem samfundet og det geografiske miljø stadig havde stor praktisk indflydelse på marxismetolkningen i DDR⁵, samtidigt med at opgøret på SUKPs 20 partikongres havde frigjort i hvert fald forskerne fra blot at skulle lire stalins lærebog i dialektisk materialisme af Schmidt-Renners bog var tydeligvis affattet så den både tilgodeså den officielle udlægning og samtidigt kunne tolkes i en mere kritisk retning.

Striden om geografis stilling i DDR

Men den var også præget af et internt DDR-slagsmål: Den tyske landskabsgeografiske tradition var i DDR allerede kort efter republikkens indførelse sporet i retning af meget praktiske miljøgeografiske problemer med krav om en stærk inddragelse af naturmæssige betingelser og konsekvenser i forbindelse med genopbygningen og udviklingen af planøkonomien. Den væsentligste eksponent for en sådan samlet anvendt geografi var Dresdener-geografen Ernst Neef, der imidlertid i en årrække blev sat ud på et sidespor, da geografien blev reorganiseret efter sovjetisk

mønster med en skarp opdeling i økonomisk og fysisk geografi: Den økonomiske geografi blev gjort til ideologisk og praktisk grundlag for den territoriale planlægning, mens den fysiske geografi blev 'afvæbnet' og placeret som ren akademisk disciplin. Regionalgeografien blev et pædagogisk-ideologisk instrument med massiv vægt på interpretation af DDRs og især Sovjetunionens geografi.

Denne afvæbning af naturgeografien førte dog allerede i slutningen af 50'erne nærmest til et landsdækkende oprør blandt geografistudenterne, der krævede, at man engagerede sig i miljøproblemerne, herunder ikke mindst de mange følgevirkninger af brunkulsgravningen⁶. Det gav en vis officiel opbakning bag Neef og andre anvendelsesorienterede naturgeografer (F.eks. Hans Richter), og i 60'erne kunne disse endvidere søge teoretisk støtte hos de mange sovjetiske geografer (f.eks. Anuchin), der gennem voldsomme teoretiske diskussioner med Marx i hånden gjorde op med stalinismens geografiopfattelse, og krævede en praksisorienteret enhedsgeografi.

⁵ Se J. Brandt: Den økologiske krise og den ideologiske kamp. *Tiden - verden rundt*. 1979. nr. 10.S. 253-273.

⁶ Disse oplysninger har jeg fra samtaler med G. Haase, Inst. f. Geographie und Geoökologie der AdW i Leipzig. Han var studenterpolitisk aktiv på det tidspunkt.

I det veldisciplinerede DDR kom det imidlertid ikke til åben diskussion, men derimod til en fortsat skyggefølgning: Neef fortsatte sit arbejde med landskabsanalysens *transformationsproblem*, dvs. spørgsmålet om, hvordan eksakt naturvidenskabelig viden om det naturmæssige miljøes struktur og dynamik kunne transformeres til kvalitative udsagn af relevans for vurderingen af miljømæssige forudsætninger for og konsekvenser af den territoriale økonomiske aktivitet og planlægning. Og han gjorde det endda med en sådan succes, at han blev sat til at udarbejde hovedlinjerne i DDRs miljølov, 'Landeskultugesetz' fra 1971; en lovgivning, der på mange punkter er enestående i sin fremsynethed. Men i DDRs ledelse og partibyrokrati levede stalinismen sideløbende videre. Geografien var blevet nedlagt som fag ved universitetet i Dresden og Neef og hans medarbejdere efterladt i et skab i det sachsiske videnskabsakademi uden nogen studentertilknytning. Jeg er overbevist om, at det må fastholdes som en ideologisk-politisk strid, selvom den også udspillede sig på personplanet mellem især Ernst Neef og den økonomiske geografi og chefideolog H. Sanke, der var kommet hjem fra exil i USSR.

Øst-Vest-forholdet og indsatsen på miljøområdet i DDR

Men den skiftende internationale situation har også haft stor betydning på behandlingen af miljøproblemerne: Tidligt i 50erne var også andre faggrupper, især landskabsarkitekter meget optaget af kortlægning af miljøproblemerne og ønsket om at give miljøet høj prioritet i den socialistiske planlægning⁷. Der var faktisk også politisk støtte hertil, men denne svandt tydeligvis ind under indtrykket af den kolde krig og de barske betingelser for at sikre opfyldelsen af mere fundamentale økonomiske og sociale behov. Gennemførelsen af 'Landeskultugesetz' og store miljøinvesteringer omkring 1970 skal ligeledes ses som en åbning, der blev muliggjort gennem afspændingen og Willi Brandts mere åbne og forsøgende forhold til øst. Da spændingen atter tog til fra midten af 70erne blev der igen lagt låg på, og kortsigtede hensyn til økonomi og sociale forhold fik atter højeste prioritet.

⁷ G. Würth: Umweltschutz und Umweltzerstörung in der DDR. Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXI. Vol. 70. Verlag Peter Lang GmbH. Frankfurt am Main 1985.

Territorialplanlægningens naturpraksis

Det vil være forkert at påstå, at den økonomiske geografi i DDR forblev upåvirket af det pres Neefskolen udsatte dem for. Schmidt-Renner er jo et tydeligt eksempel herpå. Siden han skrev sin lærebog har hans artikler næsten udelukkende kredset om miljøproblemerne og den marxistiske geografis opgaver i tilknytning hertil. Men de økonomiske geografers stærke tilknytning til planlægningsapparatet stækkede dem tydeligvis, fordi den byrokratiske og ideologiske kerne af økonomer stadig tænkte ligeså 'unaturligt' som vore hjemlige økonomer traditionelt gør: For dem var territoriet forsat et abstrakt skakbrædt, som man kunne flytte brikker rundt på efter forgodtbefindende med afstanden og råstofforekomsterne som eneste bundne ydre parametre.

Netop Halle er et godt eksempel på en by, der er blevet offer for denne planlægning: Halle-Neustadt - en betonsoveby på 100 000 indbyggere er siden 60'erne blevet anlagt vest for byen i Saale-dalsænkningen. Hensigten var at skaffe boliger til kemiarbejderne på BUNA- og LEUNA-værkerne syd for Halle, der traditionelt har haft et meget stort indpendleropland. Fra

Halle-Neustadt er bygget en jernbane, der på 20 minutter kan transportere arbejderne til deres arbejdsplads, hvorved man regnede med en mere stabil arbejdskraft til det økonomisk lukrative men arbejdsmiljømæssigt hårdt belastende arbejde. Projektet var et ambitiøst skrivebordsarbejde, der på mange leder ikke kom til at forløbe som planlagt. En af de mere famøse sider var den manglende hensyntagen til nogle elementære naturmæssige forudsætninger: Grundvandet står højt, og det har vist sig nødvendigt dagligt at pumpe 10000 m³ vand ud af området, for at kunne holde det tørt. Man har foreløbig opgivet at føre sporvognsnettet fra det gamle Halle derud, fordi der er problemer med piloteringen.

Sovebyen kan nu vise sig at være blevet en meget dyr investering: Store dele af de gamle kemiske værker forventes lukket indenfor den nærmeste fremtid og titusinder vil stå arbejdsløse. Med udsigt til stærkt stigende huslejer kan Halle-Neustadt risikere at gå samme skæbne i møde som kendes fra nyere betonbyer i England: Nedrivning.

Geografernes forsoning i DDR

Naturligvis har der i DDR også været økonomer og økonomiske geografer, der har

søgt at sikre sådanne forhold inddraget i den territoriale planlægning, og argumenteret for netop socialismens muligheder og forpligtigelser til at sikre en forsvarlig reproduktion af naturgrundlaget, såvel af økologiske som af økonomiske grunde. Endda fremragende økonomer, som f.eks. Hans Roos, Günther Streibel og Dieter Graf: Men de har været undtagelsen, og har ikke altid haft det let.

Mange økonomiske geografer var måske også for opportunistiske til at ville indlade sig på et opgør, der samtidigt måtte indebære en selvkritik af deres negligering af miljøet og manglende opbakning af deres naturgeografiske kolleger.

Indenfor de senere år er man langsomt kommet ud af dødvandet; det egentlige gennembrud skete i august sidste år i forbindelse med DDRs geografiske selskabs kongres med temaet '*økonomi og økologi i geografien*'. Denne kongres markerede i praksis, at viljen til en seriøs økonomisk-geografisk behandling af miljøproblemerne nu var til stede.

Også indenfor den territoriale planlægning er der sket ændringer i holdningen; således tog man sig omsider i 1986 sammen til at revidere de naturmæssige afsnit i grundlærebogen i 'Territorialplanung' med inddragelse af repræsentanter fra Neef-skolen. Det var også på

tide: 3je udgave fra 1982 behandlede fortsat kun naturgrundlaget gennem et kort påklistret afsnit om "Die naturraumliche Gliederung" uden reelle forsøg på at drage økonomisk-geografiske konsekvenser heraf⁸.

Neef vandt, men tabte i praksis.

Men på sin vis står det klart, hvem der reelt vandt striden mellem landskabsgeografien og den økonomiske geografi: Det gjorde Neef-skolen i den forstand, at dens stædige krav om at indarbejde landskabsanalysen og det naturmæssige grundlags reproduktion som et nødvendigt led i den økonomiske planlægning af territoriet, til sidst måtte anerkendes af de økonomiske geografer trods mange års stædig modstand.

Men Neef-skolen tabte alligevel: Dens ambition var at skabe en fysisk planlægning, der sideløbende med en stadigt bedre opfyldelse af de menneskelige behov også kunne sikre reproduktionen af de naturmæssige betingelser gennem en landskabstilpasset naturudnyttelse. Og det lykkedes kun i meget amputeret form: Trods gode planlægningsredskaber, en ypperlig lovgivning og mange støtter

⁸ Bönisch, R., G. Mohs und W. Ostwald: Territorialplanung. 3 Auflage. Berlin 1982.

ikke mindst i DDRs miljøministerium, blev disse intentioner til det sidste alt for ofte kørt over, især på de store virksomheder og i den centrale statslige planlægning, hvor økonomerne mere og mere tænkte i kortsigtet rentabilitet, hvor den politiske ledelse som eneste korrektur med større eller mindre held koncentrerede sig om at få fastholdt "enheden af den økonomiske og sociale politik", mens miljøproblemerne stod tilbage som sorteper. Afgørende her var givetvis det forstærkede hemmelighedskræmmeri omkring miljødata, der bredte sig de senere år: Angiveligt for at undgå den idelige indblanding og hetz fra især Vesttyskland, men med den afgørende effekt, at det gjorde en folkelig mobilisering omkring miljøproblemerne meget vanskelig.

Miljøforsømmelserne, der især har ramt de gamle industriområder i det sydlige DDR, har givet haft stor indflydelse på opgøret, og de politiske strømninger, der nu gør sig gældende: Det var næppe nogen tilfældighed, at vi i april stadigt kunne se DDR-faner veje ud fra vinduerne på kollegiet, hvor vi boede i Potsdam, mens en sådan demonstration ville have været et risikabelt foretagende i Halle. Valgene i marts afspejlede også disse regionale forskelle: I syden fik højrepartierne næsten overalt flertal, SPD ca. 20% og det fornyede kommu-

nistparti PDS som regel under 10%. I Potsdam-Berlin-området fik SPD og PDS hver ca. 1/3, mens højrefløjene kun kunne mønstre ca. 1/4 af stemmerne. Der ligger naturligvis ikke bare miljømæssige årsager bag disse forskelle. Generelt har der været større overensstemmelse mellem den erklærede og den førte politik i nord end i syd, hvor vareforsyningen har været dårligere og arbejds- og boligforholdene ringere. Men den massive miljøbelastning har givet været en vigtig baggrund for, at især arbejderklassen mistede troen på det system, der ellers i 60erne og 70erne var en stadigt stigende opbakning bagved ikke mindst blandt arbejderne.

Af to rapporter om miljøtilstanden afgivet af Modrow-regeringen til det runde bords miljøudvalg i januar og marts 90, fremgår det tydeligt, hvorledes store dele af det sydlige DDRs naturgrundlag i de senere år er blevet ødelagt som følge af stadigt mere kortsigtede dispositioner for at vedligeholde et produktionsvolumen uden afgørende omstruktureringer i den teknologiske og organisatoriske struktur⁹.

Der er megen bitterhed blandt miljøgeograferne i DDR idag.

⁹ Se J. Brandt: Økologisk omstilling i DDR? Om Modrow-regeringens miljøredegørelse og økologiseringsplan. *Tiden* nr. 8 el. 9 (udkommer til efteråret).

For de arbejdede i virkeligheden i mange år på en perspektivrig planøkologi - der i afgørende situationer blev afvist af den politiske og økonomiske magt.

Territorialstrukturbegrebet og fremtiden

Territorialstrukturgeografiens "fald" i DDR knytter sig på ingen måde blot til problemet med naturdimensionen: Det er blot fremhævet her fordi vore rejseindtryk var præget af temaet miljøgeografi, og fordi det har været et vigtigt tilbagevendende tema i Fagligt Forums, ja overhovedet i geografiens historie.

Der må givet også søges efter mere almene grunde.

Det kunne være fristende at konkludere, at territorialstrukturen som analysebegreb og planlægningsredskab har været snævert knyttet til den specifikke samfundsformation i DDR, og derfor ikke har kunnet lade sig overføre på danske forhold.

På nogle punkter har det givet været sådan: Alene det forhold, at der ikke har været nogen markedsfølsom prisdannelse på jord, har været en afgørende forudsætning for at kunne anvende territorialstrukturbegrebets

'brugsværdilogik' direkte i planlægningen på en måde, som ikke vil være mulig i en markedsøkonomi. På den anden side vil denne form for

brugsværdilogik også få stadig stigende betydning i den fysiske planlægning hos os, ikke mindst i lyset af de utallige regionale og lokale problemer, der knytter sig til en omstilling i retning af bæredygtig udvikling.

Tiden vil vise om sådanne perspektiver lader sig indpasse i den fremtidige markedsøkonomi, eller om vi i fællesskab må igang med endnu et opgør.